

Collegium Hungaricum Vindobonense

STIER MIKLÓS

....az értelmi fejletlenség előbb utóbb
minden bizonnyal függésbe hoz; mert
értelmi súly...egyedüles valódi többség e
világon;...”

(Széchenyi István: Világ. Pesten, 1831. Landerer 211-212. p.)

Amikor a Collegium Hungaricum Vindobonense, a bécsi Magyar Kulturális Intézet, Közép-Európa e jelentős kulturális-tudományos intézménye történetéről írunk, nem véletlen, hogy mottóként a „legnagyobb magyar”, gróf Széchenyi István gondolatát idézzük. Tesszük ezt azért, mert az intézet megalapításának gondolatában – mint látni fogjuk – ott van a Széchenyi-i tanulság is. Létrehozásának azonban még ennél is régebbi időkre visszanyúló előtörténete van, amely látszólag csak egy épület kapcsán kötődik az 1920-as években alapított kollégium történetéhez. Mint látni fogjuk, ez a kapcsolódás mégsem pusztán formális, hanem az újkori magyar kultúrhistoria szerves folyamatának tanubizonyossága. A távolba visszanyúló előtörténet s az intézmény XX. századi története ugyanis tartalmaz lényeges közös motívumokat: intézményünk, miközben egyszerű létével is (ezt elsősorban őseire, a távoli kezdetekre értem) a magyar kultúra határainkon kívüli, európai jelenlétét biztosította, és (megalapításától) tudatosan vállalta is a magyar szellemiség és művelődés külfölddel való megismertetésének feladatát, egyben, a szellem természetes, mondhatnánk, törvényszerűen több irányú forgalmának jegyében, már pusztá létével is, de méginkább az elhivatottság rangjára emelten, az európai eszmeáramlatoknak a magyar művelődés számára való mindenkori közvetítését is igyekezett ellátni a fejlett Nyugathoz képest mindig is hátramaradottabb kelet-közép-európai tájon.

A két világháború között

A Collegium Hungaricum az első világháború után alakult meg: gróf *Klebel* *Sándor* Kunó, magyar királyi vallás- és közoktatási miniszter, céltudatos és rendszeres tudománypolitikájának irányát és útjait kijelölve 1923-ban foglalkozott először a bécsi kollégium eszméjével. Ekkor adott intenciókat *Lábán Antal*nak, az intézmény későbbi (első) igazgatójának szervezeti szabályzat-tervezet kidolgozására, amelyet aztán 1924 húsvétján egy nagyobb ankét megtárgyalt, s még ugyanezen év őszén bevonulhatott az első 18 kollégista a történelmi nevezetességű és építőművészeti szempontból is jelentős épületbe, a bécsi magyar királyi testőrségi más néven: Trautson-palotába.

Az épület vissza visz bennünket a már említett távoli múltba, de érdemes is oda visszatérnünk, mert valóban művelődéstörténelmünk része, és dokumentálja az intézmény legrégebbi történelmi előzményeinek, hagyományainak jelenünkig ívelő folyamosságát.

Az osztrák főváros VII. kerületében, a Museumstrasse 7. sz. alatt található palotát 1710 körül építette a barokk építőművészet egyik legnagyobb mestere, idősb *Fischer von Erlach*.

lach. Nyári palota céljaira emeltette a mecénás, *Trautson* herceg. Az építmény a korai bécsi barokk művészet egyik legjelesebb alkotása.

A palota leírását átadjuk most Lábán Antalnak, aki a huszas években a Collegium Hungaricum igazgatójaként nap mint nap szemlélhette a ma számunkra csak olykor-olykor megtekinthető, művelődéstörténelmünknek azonban fontos fejezetét jelentő nagyszerű létesítményt.

„A főbejárat előreugró középső része nemes egyszerűségével hat, s az erkélyen, valamint a tetőn elhelyezett allegorikus alakok (54 szobor) és az első emeleti ablaksor fölötti barokk-kiképzés, nemkülönben az egészet lezáró, allegorikus reliefekkel díszített triptychon a korai barokk érzületét fejezi ki, amelyben megvan még a renaissance gondolkodó egyenes vonalú földhöz kötöttsége, súlya, a való életbe való bekapcsolódása, de már keresztül tör rajta a merevségtől való szabadulni akarás, az érzületnek kifejezést kereső felbuzdulása, a racionális helyett az irracionálisnak keresése.

A pompás, kovácsolt vasrácsoszatú hármass kapun belépve 24 oszlopos előcsarnokba jutunk, amelybe a főlépcső torkollik. Ennek első pihenőjén négy hatalmas atlasz sejteti a ránk váró térhatás nagyságát, de minden várakozáson felüli ez a hatás, amely a második pihenőre érve – ahol a főlépcső jobbra-balra fordul – meglepi a szemlélőt. Itt az egyenes vonalakat csak a barokk motívumok törlik meg, de éppen ez a sejtetés hat impulzív erővel; az angyalfej, mely stilizált barokk kagylóból tekint ki, a pompásan ívelt keretben álló urna és Mária Teréziának Maytens iskolájában készült arcképét körülvevő stukkókeret: mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a hatalmas térhatást érzékeltetve, a barokk szellembe vezessenek. A főlépcsőről a palota dísztermébe jutunk egy márványkeretű diófa ajtón. Korinthuszi oszlopfők tartják a mennyezetet, amelynek eredeti stukkó képzése állítólag tűzvész következtében elpusztult s körülbelül százhusz évvel ezelőtt pótoltatott; a pótlás messze elmarad az eredeti stukkó mögött, melynek részleteit megőrizték az oldalfalakon levő fülkék fölötti medaillonok. Ugyanakkor pusztulhatott el valószínűen a lépcsőház feletti mennyezet freskója is, mert jelenleg itt csak az üres mező van meg. A díszterem keresztül két kisebb terem a kerti frontra vezet, amelynek első emeletéről két lépcsőlejáró vezetett a barokk kertbe. Ez a kerti oldal (amely ma az utca felől a kert falkerítése helyén később emelt istállóépület miatt teljesen eltűnik) volt a tulajdonképpeni fürőrsé az épületnek; az első emeleten voltak a reprezentatív és lakószobák. E rész közepén a földszinten volt a sala terrena, a télikert. A főbejáraton a *cour d' honneur*-ba jutunk, amely a maga nemében páratlan megoldású udvarkiképzés.

Mikor a palotát 1760-ban a magyar királyi testőrség számára megvették, a kertből lovarda lett, s akkor emelték a fent említett kerítés helyén a földszintes, majd később emeletes istállóépületet. Századunk elején a kerti, később lovardaterületet az udvari kincstár megvette a gárdaalaptól, mivelhogy nemcsak a magyar testőrség, hanem az osztrák testőrség is használta, s így egyszerűbb volt a bérösszeg elszámolása. Az összeomlás után az Ausztriában lévő udvari kincstár vagyona a rokkantalap birtokába ment át, így ez a lovardaterület is. Most ez a telekrész s a lovardaépület Bécs városa tulajdona. Igen kíváncsú lenne e teleknek egy másik, volt közös épülettel való csere útján történő visszaszerzése, amelyen az istállóépület lebontása és a régi művészi barokk kerítésfal felépítése, valamint a kert visszaállítása által nemcsak az épület kerti oldala válnék ismét láthatóvá és díszíthető a város képét – hirdetőn a magyar céltudatos kulturmunkát – hanem az intézetek szempontjából is nagy nyereség lenne, ha rendelkezésre állhatna a város zaját feledtető természeti kép.

A fent említett földszinti, kertre nyíló sala terrena a palotában elhelyezett intézetek ebédlőtermévé lett. A teremnek 1926 nyarán tervbevett tatarozásakor freskók után történt kutatás. Nem látszott ugyanis valószínűnek, hogy a teremnek márványkeretes aítai fölött levő ajtófőltétek fehérre meszelt falakat és mennyezeteket tartottak volna. E megítélésből kiindulva, egy helyütt lekaparták az oldalfal mészrétegeit, s ezek alól feltűnt a freskóréteg. Az osztrák műemlékbizottsággal karöltve gondosan megvizsgáltatott az egész terem, s kitűnt, hogy elég jókarban lévő freskófestményről van szó, amely a terem fülkeszerű ívéseiben architektúrás kiképzést varázsol elénk, a mennyezetben pedig architektúrába foglalt dekoratív festés látszik. Az épület korai barokk művészetéhez illően ez a freskófestmény is méltóképpen őrzi meg ezt a művészi felfogást. Mestere *Marcantonio Chiarini*

bolognai festőművész (1652-1730), aki Bécsben *Savoyai Jenő* palotájában, a Kinsky-palotában, *Lichtenstein* herceg palotájában és Trautson palotájában festett, s valószínű, hogy az architektúrás kiképzést veje, Gaetano Fanti készítette, aki ebben specialista volt (vö. pl. a belvederei dísztermeket stb.)."

A Collegium Hungaricum előtörténete tulajdonképpen azzal kezdődik, hogy *Mária Terézia*, Ausztria főhercegnője, Magyarország királynője 1760-ban megalakította Bécsben a magyar királyi testőrséget, s miután a Trautson-palotát megvásárolta, a testőrség rendelkezésére bocsátotta. Az ideérkezett magyar testőrök között akadt néhány fogékony szellemű, gondolkodó fiatalember (*Bessenyei György* és testőrtársai: *Barcsai Ábrahám*, *Bárczi Sándor*), akik éppen bécsi tartózkodásuk alatt ismerkedhettek meg a nyugat-európai „korszellemmel”, s hazatérvén már a felvilágosodás filozófiájának és irodalmának megszállottjaként váltak a magyar irodalmi és általában a szellemi megújítás nagy alakjaivá. Ilyen értelemben igaz tehát, hogy a bécsi Trautson-palotából indult ki a magyar irodalom újjászületése s végső fokon az a szellemi mozgás, amely majd a XIX. század közepére teljesedett ki. (Bessenyeiék után a palotában élt még *Kisfaludy Sándor*, majd éveken át lakott itt *Görgey Artúr* is.)

A felvilágosodás, a liberalizmus szelleme a XIX. század első negyedében az abszolutizmus viszonyai között „búvópatakként” húzódva meg, a reformkorban ragadja magát a magyar társadalom új politikai és szellemi elitjének jórészét, s a reformmozgalom végül is az 1848-49. évi polgári forradalomban és szabadságharcban hozza meg gyümölcsét: a magyar társadalom polgári átalakulását.

A gárdapalotát a császár „büntetésből” megvonta a magyar testőrségtől. A kiegyezés hozott fordulatot e vonatkozásban is. 1876 után *Ferenc József*, Ausztria császára, Magyarország királya visszaadományozta a Gárdának.

Nincs terünk arra, hogy részletezzük a palota történetét. Itt inkább a „hosszú XIX. század” egész közép-európai térségünkre katasztrófát hozó végére utalnánk: 1918-ban az első világháború lezárultával, a Monarchia összeomlásával új helyzet állott elő történetünk szempontjából is.

A Gárda megszűnt. A palota a volt testőralap tulajdonaként a kormányzósági iroda kezelésébe került, s 170 helyiségének nagy részét magánlakásként adták ki, másik részében pedig különböző magyar állami hivatalokat helyeztek el.

Ez időben lép a színre gróf *Klebelsberg Kunó*, aki ekkor a Magyar Történelmi Társulat elnökeként (1917-től töltötte be ezt a tiszteletet) a Társulat által 1920 nyarán Bécsbe levéltári kutatásokra kiküldött történészek (*Károlyi Árpád*, *Eckhart Ferenc* és *Szekfű Gyula*) számára még ugyanezen év őszén a gárdapalota harmadik emeletén három szobát bocsátott rendelkezésre. Ezzel alakult meg a Bécsi Magyar Történeti Intézet, melynek első igazgatója Károlyi Árpád volt.

Bizonyos értelemben a Történeti Intézet föllendülő működése, nagyszabású forráskiadó tevékenysége készítette Klebelsbergét, 1922-től már mint a Bethlen-kormány kultuszminiszterét, hogy olyan külföldi ösztöndíj- és intézményrendszeret hozzon létre, amely a fiatal, még tanulmányaikat folytató tudósjelöltek képzésében játszik pótolhatatlan szerepet. Így került sor a Collegium Hungaricumok hálózatának kiépítésére. (Bécs, Berlin: 1924; Róma, Párizs, Zürich: 1927.) A Collegium Hungaricumoknak tulajdonképpen a főiskolai diákokthoz és kutatóközpont kettős funkcióját kellett egyidejűleg ellátniuk.

A kultuszkormányzat törvénybe is foglaltatta a magyar tudósok, művészek és szakemberek magasabb képzésének előmozdítását szolgáló külföldi magyar intézetek, ösztöndíjak és kutatási segélyek rendszerét (1927. évi XIII. tc.). Ezek célja, mint Klebelsberg a törvény előterjesztésében hangsúlyozta, olyan európai színvonalú műveltség elsajátításának elősegítése, amellyel a nagy kultúrnépekkel szembeni kisnemzeti izoláció ellen lehet sikerrel fellépni. Az intézetek feladatainak meghatározásában pedig alapvető célként szerepelt a magyar kultúra értékeinek terjesztése, népszerűsítése s a befogadó ország szellemi kincseinek közvetítése Magyarországra.

Ami a bécsi magyar intézet létrehozását és elhelyezését illeti, Klebelsberg miniszter a Vállás- és Közkutatásügyi Minisztérium kezelésébe vette a testőrpalotát, amely így fokozatosan vált egy új testület, a *szellemi gárda* otthonává. A Történeti Intézet 1925-ben tizenöt, 1928-ban már tizennyolc szobával rendelkezett, s az évtized végére a palota kol-

légiumi szárnya is valóságos nagyüzemmé fejlődött. 1925-26-ban harminc-harminc, 1929-ben 58 diák kapott itt lehetőséget tanulmányai, illetve kutatásai folytatására.

Íme, így ölelkezik távolabbi múlt legnemesebb kultúrhistoriai hagyománya a jelenünket közvetlenül megelőző s sok tekintetben máig is erősen befolyásoló XX. század ugyan-csak szellemi megújulást célzó modern törekvéseivel egy épület keretében, amely maga is alkalmas volt arra, hogy szimbolizálja művelődéstörténelmünk e két kiemelkedő korszakának, a XVIII. századi felvilágosodás és a XX. századi megsoványodott nemzeti lét kulturális-tudományos megújulása idejének legbensőbb, szerves történelmi összefüggéseit.

A Collegium Hungaricum életének fénykora – úgy tűnik –, a huszas évek második fele, az évtizedforduló volt. Az igazgató, *Lábán Antal*, előzőleg már hosszú évekig a bécsi The-resianum magyar tanára, aki – mint Schneider Márta írja – „rendkívül nagy ambícióval és szervezőerővel látott a Collegium Hungaricum tárgyi feltételeinek megteremtéséhez... Az ösztöndíjasok kiküldését az 1927-ban létrehozott Országos Ösztöndíjtanács pályázat alapján bírálta el. A kiküldöttek Bécsben folytatták szaktanulmányaikat, rendes hallgatói voltak az egyetemnek vagy főiskolának. Szemináriumi, laboratóriumi, klinikai gyakorlaton vehettek részt, s ennek nem kis költségét is a Collegium Hungaricum állta. Az ösztöndíjasok nagy része bölcsész (történész, nyelvész) volt, de jelentős számban jártak a jogi és orvosi fakultásra is. A kollégiumban szigorú tanulmányi munka folyt. Az igazgató minden hallgatóval egyénileg foglalkozott, havonta beszámoltatta őket tanulmányi előmenetelükről, és egyénekre szabott kutatási-tanulmányi programot írt elő. Lábán feladata volt a bécsi professzorokkal való kapcsolattartás is. A tanulmányi munka tudományos eredményeit az 1928-ban induló Bécsi Collegium Hungaricum füzetei sorozatban adták közre. Az évek során összesen tizenhárom füzet jelent meg rendkívül változatos témákban; az orvosi kutatások eredményeitől a magyar drámák bécsi színpavelléig és történelmi témákig sok mindent felöleltek. A kollégium belső élete is igen élénk volt. Gondot fordítottak a szellem és a test építésére egyaránt. A kötelező német nyelvórákon kívül még angol, francia vagy olasz nyelvtanfolyamon kellett minden ösztöndíjasnak részt venni. Kialakították saját könyvtárukat, ahol az összes hazai és a főbb német nyelvű szakfolyóirat megtalálható volt. Külön előadások zajlottak általános kulturális kérdésekről, s közkedveltek voltak a bálók. Nagy szerepet kapott a rendszeres testedzés. Vívóóra és svéd torna, turisztika és úszás tartozott a kollégisták életéhez. A huszas évek végére a gárdapalota majd teljes lakható részét berendezték, átalakították a kollégium számára.”

A 30-as évek elején a világgazdasági válság az intézet számára igen súlyos költségvetési, gazdálkodási nehézségeket hozott, s ez hatott a tanulmányi és a tudományos munkára is.

A gondok sem a Történelmi Intézetet, sem a Collegium Hungaricumot nem kerülték el. Az 1934-re már csőddel fenyegető helyzeten átszervezéssel, a két intézet összevonásával igyekezett *Hóman Bálint* kultuszminiszter segíteni. Az összevont intézetek főigazgatója *Miskolczy Gyula* lett, aki a megváltozott körülmények, a lecsökkent lehetőségek között ismét a szolidabb szellemi-tudományos műhely megszervezésének szentelte energiáit. Tudományos terveinek megvalósítását végül is a politikai élet nagy változásai fékeztek meg. Miskolczy szerint az 1937-38-as tanév volt az utolsó, amikor még számottevő tudományos eredmények is születtek. A következő években (Ausztria önállóságának elvesztése, majd a háború kitörése) romlottak a kutatói munka feltételei. Egyre kevesebben vállaltak hosszabb ösztöndíjakat, végül a háború alatt már egyetlen ösztöndíjas sem töltött el egy egész évet az intézetben.

A Collegium Hungaricum két világháború közötti működésének értékeléséhez röviden ismétel *Schneider Márta* kutatási eredményeire utalnánk.

Az ösztöndíjakról 18 éve alatt 530 fiatal szakember jutott ide úgy, hogy egy-két szemesztert végzett a bécsi egyetemeken, vagy gyakorlatot szerzett klinikákon, különböző tudományos laboratóriumokban. A berlini és római Collegium Hungaricumok csak néhány fővel előzik meg e vonatkozásban Bécsét. Lábán Antal és Miskolczy Gyula igazgatóktól tudjuk, hogy a kollégium mindvégig szigorú tudományos igényekkel lépett fel. Nem elégedtek meg azzal, hogy az ösztöndíjasok az egyetemi szemináriumokban dol-

goztak, többre, elmélyült tudományos munkára ösztönözték őket. (Egy 1933-ban összeállított jelentés szerint az ösztöndíjasok addig 674 publikációt jelentettek meg.)

Végezetül a kollégiumnak a magyar művelődés- és tudománytörténet szempontjából alig túlértékelhető szerepét dokumentálandó, álljon itt néhány név, ízelítőként ahhoz, kiknek pályaindulását fémjelzi a bécsi Collegium Hungaricum: *Bibó István* joggyakornok, *Csapodi Csaba* tanár, *Keresztury Dezső* helyettes tanár, *Németh Antal* rendező, *Genthon István* művészettörténész, *Kozocsa Sándor* bibliográfus, *Szép Ernő* író, *Miskolczy Gyula*, *Mályusz Elemér* történészek – nemzeti kultúránk és tudományunk későbbi nagy és felejtethetetlen alakjai.

A második világháború után

„Sok válság és szenvedés árán bár, de mégis él az intézmény, készen arra, hogy megfelelő támogatás elnyerése mellett újból számottevő tényezője legyen szellemi életünknek.”

A fenti sorokat 1945. június 1-jén vetette papírra Miskolczy Gyula egyetemi tanár, a Bécsi Magyar Kulturális Intézetek főigazgatója a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak írott jelentésében.*

Két évtized sikereire építő öntudat, magabiztosság, a háború vége s az újrakezdés, pontosabban a folytatás lehetőségei fölötti öröm hangulata sugárzik a főigazgató ezen egyetlen, derűs mondatából. Ebben óriási szerepet játszott bizonyára az a körülmény is, hogy a palota tulajdonképpen szerencsésen megúszta a környékét a háború utolsó hónapjaiban sújtó bombázásokat és egyéb harci cselekményeket, mert csak egyetlen gránátalátal érte a tetőt, az azonban jelentéktelen kárt okozott. Csekélyebb mértékű egyéb károsodás ugyan bőven keletkezett, de ami az épület és a felszerelések egészét illeti, az érintetlenül, épen maradt. Hogy az intézet legnagyobb értékét jelentő körülbelül 22 000-23 000 kötetes könyvtár sértetlen maradt (onnan csak két vetítógépet vittek el fosztogatók), az már szinte a csodával volt határos és különösen nagy öröme adott okot.

A főigazgató már 1945 kora nyarán érintkezésbe lépett az osztrák kormányzati szervekkel, s ennek folyamán meggyőződhetett arról, hogy az osztrák kormány – a szövetséges hatalmak által történő elismerését követően – azonnal készen áll a szomszédos országokkal (Csehszlovákiával, Magyarországgal, Jugoszláviával) a szellemi-kulturális kapcsolatok felvételére, s ezért igen nagy örömmel venné, ha a Collegium Hungaricum folytatná működését. „Magyarország abban a szerencsés helyzetben van – írja Miskolczy –, hogy kész intézettel tudna a Bécsben kibontakozó szellemi együttműködésbe bekapcsolódni, egy olyan intézettel, amely könyvtára és kiépített kapcsolatai révén döntően hozzájárulhatna a magyar kulturális törekvések megismertetéséhez.” Ehhez pusztán azt tennék hozzá, hogy – ismereteink szerint – egyedül Magyarország volt az említett közép-kelet-európai országok közül ebben a helyzetben.

De nemcsak a tárgyi adottságok, nemcsak az immár tradicionális tudományos-kulturális kapcsolatok, hanem a személyi feltételek is teljes mértékben adottak voltak, hiszen a magyar kultúra és tudomány háború alatt is Bécsben maradt képviselőinek politikai magatartását az egyetem vizsgálóbizottsága egyhangúlag elfogadta. Ennek alapján Miskolczy az 1945. évi nyári szemeszter keretében meg is kezdte előadásait az egyetemen, és a kollégisták közül ketten – a magyar tanárségéhiány következtében – „mervadó súllyal kapcsolódtak be az egyetemi szakintézetek működésébe”.

A második világháborút közvetlen követő jó pár hónap az élet újraindulásának időszaka volt egész Európában. A diplomáciai kapcsolatok rendezetlenek voltak, Magyarország és Ausztria között sem létesülhetett még kölcsönös képviselőlet. A magyar kormány ekkor (1945. október 31-én) a vallás- és közoktatásügyi miniszter útján bízta meg Miskolczy

* Amint azt az előzőekben már említettük, 1935-ben *Hóman Bálint* kultuszminiszter szervezeti reformjának eredményeként közös igazgatás alá vonták a Bécsi Magyar Történeti Intézetet és a Collegium Hungaricumot. Az így alakult Bécsi Magyar Kulturális Intézetek főigazgatója lett *Miskolczy Gyula*, akit ebben a tisztségben az 1945-1948 közötti magyar kormányok kultuszminiszterei még megerősítettek.

Gyula főigazgatót, hogy „a kulturális élet síkján mozgó kérdésekben a normális diplomáciai viszony helyreállításáig az osztrák hatóságokkal is érintkezhessek”.

És itt egy pillanatra érdemes talán megállnunk, hiszen ezzel Miskolczi, a kulturális intézetek főigazgatója, a bécsi egyetem tanára minden korábbi megbízatásához, szerepéhez képest nagyobb, messzenemően tágabb, immár diplomáciai, azaz politikai felhatalmazáshoz és szerephez jutott.

Mindez – a történelmileg különösnek számító szituáció nyújtotta lehetőségeken túl – csak azért volt lehetséges, mert egyáltalán *léteztek* már a bécsi magyar kulturális intézetek, mert ezek a diplomáciai képviselőtől *független* tudományos-kulturális intézmények voltak, s a két világháború között olyan *színvonalon* működtek, hogy hitelük volt az osztrák szellemi életben és azon túl is, és mert olyan mértékben *ágyazódtak* be a bécsi tudományos és kulturális intézményrendszerbe, hogy ott képzett szakembereikkel pl. az egyetemi oktatásban hivatalos osztrák állami feladatok ellátására is kaphattak megbízást.

A közép-európai szituáció akkor egyébként olyan volt, hogy az osztrák-magyar kulturális kapcsolatok újraépítése, szorosra fűzése komoly nemzetközi politikai jelentőséggel bírt, mert a huszas évek hagyományaira építő, új demokratikus és köztársasági Ausztria a győztes szövetséges hatalmak mindegyikének rokonszenvét élvezte.

E kis kitérő után azonban térjünk vissza a kollégium történetéhez.

Az élet újraindulását még a háború lezárultával, illetve az annak következményeivel kapcsolatos szükséghelyzet jellemezte. Itt állomásozott és működött számos szobát birtokolva a Magyar Vöröskereszt bécsi kirendeltsége 1947 nyaráig, itt kaptak több mint két éven át a magyar hazatérők rövid időre szállást, kilenc szobát az amerikai megszálló csapatok szolgálatában álló osztrák polgári őrség tartott 1948 kora nyaráig lefoglalva, öt szobát az Osztrák Demokratikus Írók és Újságírók Egyesülete, hármat pedig az Európa Verlag bérelt, tíz helyiséget a külföldre kivitt javak visszaszállítására felállított kormánybiztosság tisztviselői használtak s ezek egy része még 1948 folyamán is ott maradt, és továbbra is a palotában voltak helyiségeik a kulturális és szociális célkitűzésű ausztriai (bécsi) magyar egyesületeknek.

Miután a bécsi magyar egyesületekről a korábbiakban nem esett szó, itt szükségesnek látjuk röviden róluk is megemlékezni, hiszen a 30-as évek közepétől életük – autonómiájuk teljes épségben tartása ellenére is – összefonódott a Collegium Hungaricum történetével.

Ezen egyesületek őse, „anyaszervezete” a Floridsdorfi Első Magyar Társalgó Egylet volt, amelyet 1899. március 5-én alapítottak a Floridsdorfbán élő és dolgozó magyar munkások. Az egylet célja a Monarchia keleti feléből idevándorolt egyszerű kétkézi munkások magyarságtudatának ápolása, anyanyelvi kultúrájának megtartása, fejlesztése, továbbá a nemzeti nyelv őrzése a már itt született és nevelkedő újabb generációkban is kölcsönkönyvtár létesítése, a magyar nyelv oktatása és kulturális műsorok szervezése révén, előadások tartása útján. Céljuk volt továbbá a társas-társadalmi élet formáinak kialakítása-biztosítása idegenben, és összerakott fillérjeikből, adományokból és a szórakoztató estekből adódó nyereségekből létesített „kasszájuk” révén a bajba jutottak, a munka nélkül maradók esetenkénti nagyon szerény segélyezése. Harminc éven át oly sikeres volt az egylet működése, hogy a huszas évek második felében már a magyar kormányzat is felfigyelt rá, és 1930-ban a megalakulás 30. évfordulóját ünneplő közgyűlésnek *Horthy Miklós* kormányzó és gróf *Bethlen István* miniszterelnök táviratban üzent *dr. Nagy Károly*, a Magyarok Világkongresszusának állandó szervezeti elnöke pedig levélben üdvözölve az ünneplőket megköszönte a nemzet nevében is a nemzeti-nyelvi tudat őrzésében játszott jelentős szerepüket. Miután az Egylet a kerületről kerületre vándorló magyartanítás módszerének további folytatására a növekvő érdeklődés közepette egyszerűen már nem volt képes, 1921-ben létrehozta az Iskolaegyletet, amely már a bécsi Stadtschulrat jóváhagyásával centralizáltan szervezte az oktatást. 1921-től tehát két magyar egyesület is működött Bécsben: az időközben (1920. január 1-től) hivatalosan Floridsdorfi Első Magyar Munkásegylet elnevezést felvett egyesület és az általa alapított Bécsi Magyar Iskolaegylet.

A Gömbös-kormány kultuszminisztere, Hóman Bálint – látván a magyar kolónia érdekében kifejtett kulturális tevékenység igen meggyőző, eredményes voltát –, a bécsi intézetek átszervezésével egy időben 1935-től térítésmentesen bocsájtott helyiségeket az egyesületek rendelkezésére a Gárdapalotában, a Collegium Hungaricum és a Bécsi Magyar Történeti Intézet székházában. Miskolczy professzor így emlékezik vissza később (1946-ban) erre az időszakra: „Kultúrpolitikámhoz hozzátartozott, hogy ezeket a magyar egyesületeket iparkodtam kulturális téren mindenben segíteni és lehetőleg az intézet székházában összehozni. Palotánkban van jelenleg is a Bécsi Magyar Szövetség, a Magyar Munkások Egyesülete, a Magyar Akadémikusok Egyesülete helyisége, a magyar iskola és a magyar kolónia kölcsönkönyvtára. Előadásai vagy egyéb manifesztációk céljára átengedem szükség esetén az intézet dísztermét.”

A fennmaradt jegyzőkönyvek alapján megállapítható, hogy Miskolczy főigazgató a Collegium Hungaricum életének újrajelzésével egy időben ismét ott állt az egyesületek életének beindítása mögött is. Részt vett a Bécsi Magyar Munkás Egyesület újjaalakuló, háború utáni első „rendkívüli közgyűlésén” (1946. március 24.), tanácsaival látta el az egyesületet. Azonnal élére állt a működését egyébként elsőként, már korábban elkezdő Iskolaegyesületnek, elvállalta annak elnöki tisztét. 1946 nyarán főigazgatói irodájába összehívta a magyar egyesületek vezető képviselőit, hogy előmozdítsa az egyesületi élet újjaaszervezésének ügyét. Célja az volt, „hogy a bécsi magyar kolónia újjaaszervezése lehetőleg a régi és bevált egyesületek keretében történjék”, hogy meg legyen „újból az alap a Bécsben, illetve Ausztriában élő magyarság társadalmi, kulturális és karitatív célú összefogására”.

Beszámol az ülésen arról, hogy mindezen tevékenység összefogására körülbelül tíz évvel korábban megalakult a Bécsi Magyar Egyesületek Központja, „amely a magyar kolónia egészének ügyeivel foglalkozott, megpróbálta a bécsi magyarok kataszterét összeállítani, tanácsadó és tudakozó irodát állított fel, mely sok bajbajutott magyarra segített, és igyekezett az egyes egyesületek működését egybehangolni. Az egyes egyesületek rendezvényei felől saját vezetőségük döntött, azonban az egész kolóniát érdeklő rendezvények megtartásáról a Központ gondoskodott. Véleménye szerint a tetőszervezet (sic!) feladata a következőkben állna: a bécsi, később az ausztriai magyarságnak állampolgárságukra való tekintet nélküli számontartása, ennek a magyarságnak tanácsadással, ügyesbajos dolgaiknak itteni és otthoni hatóságoknál intézésével való támogatása, az egyes, az egész kolónia érdekét szolgáló intézmények (például kölcsönkönyvtár, újság stb.) munkájának irányítása, az egyes egyesületek kulturális, szociális, gazdasági, esetleg karitatív munkájának segítése, lehetőség szerinti irányítása és egymással összhangba hozása. Javasolja a Központ feltámasztását a fent vázolt munkakör elvégzésére. Ennek azonban előfeltétele, hogy minden egyesület előbb megkezdjék szabályszerű működését”.

Nemcsak a főigazgató bábáskodott a bécsi magyar egyesületek új életre keltésénél, hanem a bécsi magyar intézmények más munkatársai is. *Ferenczy Géza* – az Intézet könyvtárosa és a bécsi egyetem lektora – az Iskolaegyesület alelnöke volt, „lelke az itteni magyar oktatásnak”, *Paulinyi Oszkár* levéltári delegátusra, szívélyes segítőkészségére ma is emlékeznek még az egyesületek idősebb tagjai.** Az egyesületekkel való foglalkozás jelentőségét Miskolczy így fogalmazta meg: „iparkodunk az egész itteni magyarságot társadalmi állásra és politikai meggyőződésre való tekintet nélkül összefogni a *demokratikus fejlődés* és a magyar *nemzeti kultúra* jegyében”.

A bécsi magyar intézetek vezetése az ausztriai magyarság körében, az egyesületekben végzett társadalmi tevékenység mellett azonban fő feladatának természetesen a Collegium Hungaricum és a Történeti Intézet életének újrajelndítését, szakmai működésének újjaaszervezését tekintette.

Az 1946-47. tanév kezdetéig a történeti intézet szaktudományos tevékenységének és a kollégium sokszínű életének visszaállítást csak tervezgetni lehetett. A háborús károk

* 1948 első felében még kiegészült az intézmény személyi állománya. Ekkor Miskolczy mint főigazgató elnöke a Magyar Demokratikus Egyesületek Bécsi Központjának, elnöke az Iskolaegyesületnek, *Szendé Károly* igazgatóhelyettes is „behatóan foglalkozik a bécsi magyar egyesületek életével”. *Ferenczy Géza* ügyvezető alelnöke a Bécsi Magyar Iskolaegyesületnek és funkcionárius más magyar egyesületekben is.

kijavítását, valamint az ostrom alatt és után elkallódott felszerelés pótlását, esetenként a szó szoros értelmében az újjáépítési munkákat kellett először elvégezni. Nem volt fűtőanyag, s még 1946-47 hosszú télén sem lehetett egyetlen közös helyiséget sem fűtetni. Ehhez járultak az utazási nehézségek, melyek miatt számos ösztöndíjas teljesen kiszámíthatatlan (sokszor több hónapos) késéssel érkezett, illetve amelyek következtében azután a rendezvények tervezése is bizonytalanná vált, mert sohasem lehetett tudni, hogy egy-egy előadó a kitűzött időre meg tud-e jelenni. 1946 őszén mindeme nehézségek ellenére is négy nagy rendezvénye (hazafias ünnepi történelmi emlékülés, hangverseny, négy magyar festő kiállítása, *Kurt Frieberger* minisztériumi osztályfőnök előadása) volt már a Collegium Hungaricumnak, s ezt 1947 tavaszán újabb öt követte. (Két hangverseny, két tudományos rendezvény és közreműködés egy osztrák tudományos rendezvényen.) Ezek mellett 1947 tavaszán a magyar kolónia számára a kollégium 11 előadást tartott.

Miskolczy az 1946-47. évet így értékelte: „...a fizikai nyomornak és mindenmű szükségnek ideje ...a heroikus küzdelem időszaka ...nem tudott pezsgő belső élet kialakulni gondolatcserével, szaktémákból való előadásokkal és vitaestéssel... sok nehézség, sok hiány fedezhető fel az intézet 1946/47. évi működésében, az mégis céltudatosan iparkodott megfelelni hivatásának, iparkodott átmenteni mindazt, ami megfelel célkitűzésének, megtartotta azt az elismert pozíciót, amelyet a múltban nehéz és következetes munkával kiharcolt”.

Ezzel szemben a következő, az 1947-1948. tanév már „sok tekintetben az alapos konszolidálódás időszakát jelentette a Bécsi Magyar Kulturális Intézetek életében”.

Először is 1948 nyarára sikerült végre a háborús károk szinte teljes eltüntetése. Másodszor: majd minden hivatal kiköltözött az épületből. Elkészült továbbá a könyvtárhelyiség, lehetővé vált a könyvanyag visszaszállítása eredeti őrzőhelyére. Javultak az életviszonyok, és magának Ausztriának nemzetközi kapcsolatai s ezen belül különösen kulturális összeköttetései szinte az egész világ felé. E kedvező feltételek közepette bontakoztak végre az általános magyar-osztrák kulturális kapcsolatok is, s ebben a Collegium Hungaricumnak jelentős szerepe volt. (Főleg a zenei életben, a magyar szépirodalom németre fordításában, a képzőművészeti kapcsolatok kezdeményezésében.) Beindult az ösztöndíjas élet is, s az év tapasztalatai a főigazgatót arról győzték meg, hogy „több érdemes pályázónak kellene ösztöndíjat juttatni, mert... az ösztöndíjasok állják meg igazán helyüket”. Ez annál is inkább szükséges lenne, mert éppen az ösztöndíjasok révén töltheti be az intézet azon egyik főhivatását, „hogy közvetítse a hazánk műveltségének fejlődésére értékes ismeretanyagot”.

A Collegium Hungaricum revitalizálásának sikereiben sajnos nem osztozhatott a Bécsi Magyar Történetkutató Intézet. Szerepe rendkívül fontos, munkája nélkülözhetetlen lenne – jelenti Miskolczy –, de „tagok hiányában alig képes hivatását betölteni”. Pedig a főigazgató mindent megtett annak érdekében, hogy erre fölhívja a hazai irányítás figyelmét. A körülmények miatt ugyan kétéves késéssel, de mégis megrendezte az intézet 25 éves fennállásának ünnepsését, amelynek alkalmából az általa adott fogadáson megjelent az osztrák közoktatásügyi miniszter, annak vezető tisztviselői, Bécs város kulturálisnácsnoka, a bécsi kulturális és tudományos élet sok vezető személyisége.

A harmadik terület, amelyen a Bécsi Magyar Kulturális Intézeteknek egyre nagyobb szerepet kellett játszani, a tekintélyes bécsi magyar kolónia összefogása és kulturális gondozása volt. Az e téren kifejtett tevékenység igen eredményes volt: „...a bécsi magyarság olyan pezsgő kulturális működést fejtett ki, melyhez foghatót más nemzet Bécsben élő fiai nem tudtak felmutatni”. Az Intézet kilenc nagy rendezvény mellett kilenc előadást szentelt a kolónia kulturális támogatásának is.

Összefoglalva: 1945 és 1948 között a Bécsi Magyar Kulturális Intézetek vezetése mindenekelőtt arra törekedett, hogy biztosítsa az intézmény életének újraindításához szükséges elemi (fizikai) feltételeket. Ez a körülmények adta lehetőségekhez képest viszonylag gyorsan, 1947-48-ra eredménnyel járt. Miskolczy főigazgatónak a bécsi intézmények irányítása és igazgatása – e sok tapasztalatot, óriási kitartást, szorgalmat, elvi és gyakorlati képességet és készséget igénylő szerep betöltése – mellett arra is futotta energiából, hogy a magyar kormányzatnak a realitásokon nyugvó, megalapozott, koncepci-

ózus kulturdipomáciai javaslatokat dolgozzon ki a két állam együttműködésére – különös tekintettel természetesen a tudományos-kulturális kapcsolatokra – vonatkozóan. (Miskolczy, tudomásunk szerint, soha semmiféle köszönetet, vagy akárcsak elismerő szavakat nem kapott. 1949-ben – a fordulat éve után – hazarendelték. Ennek azonban nem tett eleget.)

Az intézmény vezetése 1946-tól lényegében három területre összpontosította energiáit: újraindította mindenekelőtt a Collegium Hungaricum tevékenységét, mint láttuk, a körülményekhez képest meggyőző sikerrel. Megkísérelte a történeti intézet reorganizálását, ez azonban vélhetően az új magyar tudomány – és kultúrpolitika fokozatos torzulásai, egyoldalúsága és szűkkeblűsége, egyszóval a kellő hazai támogatás elmaradása miatt kevés eredménnyel járt. A leglátványosabb teljesítmény a bécsi magyar egyesületekkel folytatott együttműködés terén jelentkezett. Már Miskolczy fogalmazásai is azt sejtetik, hogy emögött hazai kíváncsálgatás állott ("el kellett látni" a bécsi magyar kolónia összefogását és kulturális gondozását!), s más forrásokból kifejezetten tudjuk, hogy a Magyarok Világszövetsége patronálta a Bécsi Magyar Munkások Egyesületét.

Tény, hogy 1949 folyamán a Trautson-palotában lényegében megszűnt a Collegium Hungaricum és a Bécsi Magyar Történetkutató Intézet tevékenysége. Ott ismereteim szerint, éveken át csak a különböző egyesületek működtek. A Bécsi Magyar Munkások Egyesület 1949-ben nagyszabású ünnepség keretében emlékezhetett meg az alapítás fél évszázados jubileumáról, amelyen hivatalos magyar szervek is képviseltették magukat.

Majd másfél évtizednek kellett eltelti a nemzetközi életben és a magyar politikai rendszerben is bizonyos változásoknak bekövetkezniök ahhoz, hogy a Collegium Hungaricum mint Ausztriai Magyar Kulturális Intézet újból megkezdhesse tevékenységét.

A már örökre jóvátehetetlen törést az épületcsere csak szimbolizálja: többé már sohasem a Museumstrasse 7-ben, a barokk Gárda-palotában, hanem a Hollandstrasse 4. sz. alatti szögletes betonházban.

A Collegium Hungaricum 1963-ban kezdődő új korszakának a fentiekhez hasonló történeti bemutatása ma még nem oldható meg. Viszonylag nagy forráskutatást igénylő feladat, s az iratok nem állottak rendelkezésemre. Pusztán néhány gondolat leírására vállalkozhatunk. Mindenekelőtt: alapvetően megváltozott az intézmény funkciója, feladatköre. A tudományos és tudományos továbbképző és kulturális intézetből egyoldalú kulturális intézmény lett, amelynek tevékenységében a propagandisztikus jelleg dominált. (Otthont nyújtott természetesen magyar állami ösztöndíjasoknak is, akik kutató vagy tapasztalatszerző útra érkeztek Ausztriába.)

Az 1960-as évek elejével kezdődő és a 80-as évek végével záródó közel harminc év története ugyan több vonatkozásban is eléggé sokszínű, de a korszak – lényegét tekintve – igencsak egységes. Ez a megállapítás érvényes természetesen intézetünkre is. Magukra még várható kultúr- és intézménytörténeti tudományos kutatások finomíthatják a képet, de az intézetnek ezen egész történeti korszakban – messzemenő összhangban a politikai rendszer lényegi sajátosságaival – végül is az volt a feladata, hogy a Kádár János megfogalmazta „aki nincs ellenünk, az velünk van”, alapjában belpolitikai célokat szolgáló jelszónak megfelelően, kultúr- és politikai eszközökkel és módszerekkel híveket, barátokat, elismertetést szerezzen a hazai politikai rendszernek. Ezért volt az intézet tevékenységében prioritása a kulturális propagandamunkának. S ha az intézet e közel három évtizedes története ennél lényegesen többről és másról is tanuskodik, az alapjában négy tényező kedvező és egymást olykor erősítő egybeesésének is volt köszönhető: 1) az egy pártrendszerű diktatúrában is meglévő, korszakonként is különböző mértékű, bizonyos liberalizmusnak; 2) a hazai kulturális és tudományos élet jó irányú és szakmai szempontból is európai színvonalat közelítő, helyenként elért fejlődésének, erejének, tekintélyének és – jórészt éppen ezeknek köszönhetően – bizonyos határokon belüli politikai függetlenségét is élvező mivoltának; 3) a Collegium Hungaricum munkáját irányító vezetők kvalitásainak; 4) különösképpen az utolsó évtizedben a magyar művelődésügyi kormányzat kultúr- és tudománypolitikai irányító tevékenysége megújulásának, hatékonynak bizonyuló kezdeményezéseinek. Színvonalas és sikeres, főként kulturális és tudományos rendezvények egész sora révén a Collegium Hungaricum Bécs kulturális életében ismét ismert intézménnyé vált.

A korszak- és rendszerváltással le kell zárulniok azon tendenciáknak is, melyeknek engedve a külföldi kulturális intézetek szoros együttműködésben a diplomáciai képviselőkkel, kénytelenek voltak bizonyos *tudományon, illetve kultúrán kívüli*, a nyilvános politika látható mezőei mögött húzódó területek utasításainak is eleget tenni. E körülmény a korszak folyamán változó súllyal volt jelen, mindenesetre „éberséget”, gyanakvást vitt be az intézetek tevékenységébe, elzárkózási tendenciákat erősített (nemegyszer kizárva a kinn élő magyarság egy részét is a magyar intézetekből), fékezte továbbá azokat az intézetek alapfunkcióit megvalósítani hivatott folyamatokat is, amelyeknek pedig elengedhetetlen, nélkülözhetetlen követelménye lett volna a teljes nyitottság, az együttműködési készség. (Az igazságnak tartozván, szükségesnek látszik annak leszögezése is, hogy a lezárulóban lévő korszak végére, amikor már az intézetek is az átmenet jegyében működtek, e problémák oldódtak, helyenként e téren is mutatkozott nyitás.)

A jelen és a jövő kívánatos tendenciája világos: a Collegium Hungaricumoknak a magyar tudomány és kultúra intézményeiként a kormányzat Külügyminisztériumának (követségen keresztüli) és Művelődési Minisztériumának közös *hivatali szerveiből* – alapításkori, eredeti funkciójuknak megfelelően – különleges körülmények között (azaz külföldön) működő, bizonyos *autonómiával* is rendelkező *tudományos-kulturális intézetekkel* kell válniuk.

Meggyőződésünk, hogy ez a cél nem légius térben fogant irreális idea, hanem az idők változásaiból fakadó, reális és aktuális követelmény, melynek megvalósítását a hátratekintő, vagy a közelmúlt hivatalos ideológiáiból akarva vagy akaratlanul is táplálkozó szemlélet fékezheti ugyan, de végképpen meg nem akadályozhatja.